

HELLIGTREKONGERSFESTEN

– 13. DAG JUL

Tor Åge Bringsvær

I Hølen – hvor jeg bor – samles innbyggerne hvert år for å feire HELLIGTREKONGERS-DAG og markere at julen er over for denne gang. Vi møter frem på torvet utkledd som hyrder, sauer, kameler og ørkenvandrere. Det store juletreeet slukkes – istedet tennes fakler og levende lys. I flokk og følge, med basuner og trompeter – og med en stjernebærer i spissen – vandrer vi så i munter prosesjon omkring i landsbyen og avlegger et besøk hos hver av De tre kongene. Her – i deres midlertidige leire på tun og gårds plasser – vanker det både varm gløgg og annet godt...

Hva er det egentlig for en dag vi feirer?

Den 6. januar er den trettende dag etter 1. juledag. Vi kaller den trettende-dagen eller Helligtrekongersdag. Denne dagen er julen i følge gammel tradisjon over. Enkelte holder riktignok på tyvende-dagen som endepunkt for julefeiringen. Antagelig fordi det alltid er noen som ikke vil gi seg og ikke vil innse at en fest er slutt. Men nok om det. For hva er det med 6. januar som gjør den til en slik merkedag? Jo, først og fremst så var det faktisk denne datoen som i de første århundrene markerte dagen for Jesu fødsel!

ÅPENBARING OG VIN-UNDER

Epiphania kalles dagen, det er gresk og betyr "tilsynekomst" eller "åpenbaring" . Det er den eldste av alle kristne festdager og den ble feiret til minne ikke bare om Jesu fødsel, men også om hans dåp i elven Jordan, da han åpenbarte seg som Guds sønn. Og siden dette er en sydlandsk fest benyttet man selvfølgelig også anledningen til å feire vin-underet, Jesu første mirakel: da han gjorde vann til vin i bryllupet i Kana. Og festen utviklet seg snart til storslåtte begivenheter med lys og opptog.

JULEN BLIR KUPPET!

Derfor kom det som et sjokk da biskopen av Roma i første halvdel av 300-tallet plutselig - og i et anfall av maktsyke - brøt med all god tradisjon og gjorde 25. desember til fest for Jesu fødselsdag. At det førte til strid mellom kirkene i øst og vest er mildt sagt. De østlige kirkene ville slett ikke ha noen ny julaften. Det måtte press til. Og sikkert både kniver og andre overtalelseskunster. Blant de mest gjenstridige var menigheten i Jerusalem som først rundt år 450 godtok den 25. desember som Jesu fødselsdag. Og i Armenia har man aldri gått med på noe som helst ...

Men stort sett ble striden løst med et kompromiss: De østlige kirkene godtok 25. desember som fødselsdag, men opprettholdt 6. januar som Epifania - eller : Kristi Åpenbaringsdag. Og idag - i den katolske verden - er denne dagen en like stor fest

som første juledag. I land som Spania og Italia og i hele Latinamerika er den fortsatt barnas gavedag i julen. Og naturligvis er det som regel De tre hellige konger som kommer med gavene.

Kvelden før trettendedagen er det store Helligtrekongersopptog i gatene - og barna lar skoene sine stå igjen i vinduer eller på verandaen natten over. Om morgenen ligger det frukt, gotterier og gaver i skoene - og familien samles til helligtrekongerslunsj og utveksler hodepinetabeletter ved middagstid.

FOLKELIG FEST OG GLEDESDREPERE

Men lutheranere liker ikke helgendyrkelse. Så etter reformasjonen ble trettendagfeiringen dempet i det protestantiske Europa. Likevel var den til inntil for et par hundre år siden en stor norsk festdag. Hos oss spilte nemlig også et annet forhold inn: i vanlig folks tankegang var dagen også på en annen måte "den gamle juledagen". Da man i år 1700 innførte den gregorianske kalenderformen i Kongeriket Danmark-Norge, måtte man nemlig hoppe over en del dager for å komme ajour. Altså falt dagene mellom 19. februar og 1. mars bort dette året, men skepsisen blant tradisjonstro bønder var stor. De mente man hadde jukset med kalenderen og at julen dermed var havnet på feil sted. I deres øyne ble helgen rundt Helligtrekongersdag til "Den gamle juledagen" - og den ble feiret med drikkelag og fest - nærmest som en gjentakelse av det man gjorde på "den nye" julaften, bare i mer muntre former - for å si det mildt. Men dette falt naturligvis styresmaktene tungt for brystet. Folkelig morro og sivil ulydighet har sjelden blitt godtatt her i landet. Ved en kongelig kirkereform i 1770 ble det derfor bestemt at 6. januar riktignok fortsatt skulle få lov til å hete Helligtrekongersdag, men dagen skulle ikke lenger gjelde som helligdag. Og gledesdreperne seiret. Idag er Helligtrekongersdag nær forsvunnet som høytidsdag her hjemme.

MEN - HVEM ER DE TRE KONGENE?

For det første har Den katolske kirken aldri gjort dem til hellige. Aldri opphøyet dem til helgener. For man visste jo ikke noe særlig om dem - i hvert fall ikke i begynnelsen...

Vi kan lese om dem i Matteus-evangeliet 2. kapitel vers 1-12. Dette er det eneste sted i Bibelen hvor episoden er omtalt, og det fremgår ikke en gang at mennene er konger. Heller ikke nevnes deres antall eller deres navn. I de eldste bibeloversettelser kalles de "magere", et ord som kan settes i forbindelse med magi og vel best kan oversettes med trollmenn. Nyere bibeloversettelser kaller dem derfor "noen vismenn fra Østerland", men fremdeles uten å presisere antallet. Man begynte derfor snart å spekulere over hvor mange det kunne ha vært og man kom til tallet tolv. Tolv var Israels stammer, tolv apostler, tolv dyrekretsens tegn, tolv årets måneder, urskivens timer. Tolv var et brukbart tall og man bestemte seg for det.

TOLV ASTROLOGER BLIR TIL TRE KONGER

På 200-tallet fant kirkefaderen Tertullian ut at disse østerlandske astrologer måtte være konger, i det han henviser til Salmenes bok, hvor det i den 72. salme står at det skal frembæres gaver til Guds folks konge (dvs til Messias) Sitat: "Konger fra Tarsis og fjerne kyster skal sende skatt til ham. Kongene av Saba og Seba skal komme med sine gaver". Så det er klart. Det var konger de var. Tolv konger. Nei - sa den lærde Origines, som også levde på 200-tallet - for i følge Matteus så var de gavene mennene kom med av tre slag: gull, røkelse og myrra. Og da var det kanskje nærliggende å tenke seg at én overrakte gullet, én røkelsen og én myrraen. Og det ble jo ikke mer enn tre. Greit. Så forandret man tallet. Fra tolv til tre.

KASPAR, MELKIOR OG BALTHAZAR

Myrra - for dem som ikke vet det - er forøvrig en velluktende balsam, laget av harpiksen til lavtvoksende kamfertrær. Ble brukt til balsamering av lik, men var også popuær som medisin, parfyme og vellukt til klær. Og nettopp myrraen skulle bli viktig når det gjaldt å bestemme hvor disse tre kongene kom fra. Bibelteksten sier at de kom fra Østerland. Mange tenker derfor at de kom fra Persia. Men i Persia finnes ikke myrra. Det gjør det derimot i Arabia og i Etiopia. Og for å skape litt variasjon lot man følgelig giveren av myrra komme nettopp fra Etiopia. Derfor avbildes han også som neger. De fleste mener dette er Kaspar. Men noen få heller til at det kanskje er Baltazar. For nå hadde de også navn, og navnene sine fikk de på 500-tallet. På en mosaikk i en kirke i Ravenna som ble bygget rundt 560 kan vi se at de tre navnene er risset inn: Kaspar, Melkior og Baltazar.

OG FORAN GÅR ALLTID EN STJERNEBÆRER

På 900 tallet begynte kirken for alvor å feire dem. En feiring som utviklet seg til hele religiøse skuespill. Messen helligtrekongersdag - stjernemessen - formet seg som et dramatisk opptog, hvor prestene kledte seg i farverike drakter og agerte de tre vise menn med hele deres følge. Høytidelig syngende gikk de opp kirkegulvet, opp til julekrybben, hvor de kastet seg på kne og frembar sine offergaver. Stjernemessen ble en av årets store tildragelser i kirkene, og i land hvor klimaet tillot det - ikke minst i Italia - flyttet man hele det festlige arrangementet utendørs. Inspirert av de kirkelige prosesjoner begynte folk selv på 1300 og 1400-tallet å lage sine egne opptog. Ofte gikk man rundt fra hus til hus og hvert sted sang og spilte man historien om de tre vise menn. Og i spissen for opptoget hadde man alltid en stjerne av papir med lys i. Disse opptog ble uhyre populære. Det finnes beretninger fra våre naboland helt inn i dette århundre. Men opptogene synes etterhvert å ha veket for Lucia og vanlige julebukker...

KNOKLER OG BENSTUMPER

Det har altså vært svære greier dette med De tre kongene - og særlig fikk

dyrkelsen av dem et oppsving fra og med året 1164, da relikviene - deres hellig knokler og benstumper - ble overført fra Milano til Köln.

Knokler? Benstumper? Joda. Det hadde seg slik. Og da må vi hoppe et par hundre år tilbake igjen. Til den mest geskjeftige kvinne i kirkehistorien. Hun het Helena - St.Helena - øya hvor Napoleon døde er oppkalt etter henne. Helena var mor til keiser Konstantin den store - han som gjorde kristendommen til statsreligion i romerriket. Ingen har funnet og samlet flere relikvier enn Helena. Og på de mest forunderlige måter. I året 326 valfartet hun (80 år gammel!) til Jerusalem - en by som på den tid var i ruiner og nærmest jevnet med jorden, og hvor ingen lenger visste opp/ ned på noen ting. Men Helena fant - ikke bare Golgata, hun fant Jesu kors, hun fant naglene, tornekrone, Jesu grav og Jesu kjortel.... Merkeligst av alle funn - og det sier ikke så lite - er imidlertid det funn Helena gjorde da hun overnattet i den lille greske byen Seve på vei hjem fra Palestina. For her - i en fellesgrav - fant hun levningene av De hellige tre konger. Fellesgrav? Seve? Jo. det har seg slik: Som vi vet fikk kongene en drøm / en åpenbaring som gjorde at de ikke stakk innom Herodes på veien tilbake, men dro til sine hjemland ad andre veier. Greit nok. Men senere i livet ble de tre grepet av en ubetvingelig lyst til å se hverandre igjen, treffes på ny og minnes reisen til Betlehem. Og stedet de valgte som mimrested var nettopp Seve. Det skal ha skjedd i år 54. Men under samværet ble de så grepet at de alle døde. Saken var at på det tidspunkt var de jo også temmelig gamle. Melkior var 116 år, Balthazar var 112 og Kaspar 109 år. Det at de døde samtidig og ved denne anledning er forklaringen på at man også ga dem et felles siste hvilested.

KEISEREN SOM HELLIG TYV

Knoklene deres havnet først i Sophia-kirken i Konstantinopel. Senere finner vi dem i Eustorgiokirken i Milano. Men år 1162 sørget den tyske keiser Fredrik Barbarossa for at relikviene "ble overgitt" til Köln. Dette er den smukke omskrivning for at klenodiene uten videre ble tatt som krigsbytte. Altså røvet. Etter den tids skikk var dette ingen dårlig handling, men en ærefull dåd. Og for byen Köln kom nyerehvervelsen til å bety et enormt oppsving, fordi pilegrimene nå søkte hit i store skarer. Man anså - uvisst av hvilken grunn - de hellige tre kongers relikvier for å være kristenhetens aller helligste klenodier! Det var derfor nødvendig å gi benrestene en passende verdig innramming. Relikviene ble lagt i en sarkofaglignende monter i et stort gyldent skrin. Og over dette ble Kølnerdomen bygget, noe som begynte i 1248.

Siden er knoklene forblitt der, bortsett fra at noen få stumper i 1903 ble levert tilbake til Milano som "takk for lånet".

I godt og vel 500 år fortsatte pilgrimsferdene til Köln. Men på 16- og 17.hundretallet utviklet de seg etterhvert mer og mer til organiserte gledsopptog og muntre fellesreiser. Fra og med 13. oktober 1775 ble de rett og slett forbudt - pilgrimene var blitt altfor løsslupne.